

JUDITA U NAJSTARIJIM GIMNAZIJSKIM ČITANKAMA

Lahorka Plejić Poje

UDK: 821.163.42-13Marulić,M:373.5(091)
Pregledni rad

Lahorka Plejić Poje
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb
lplejic@ffzg.hr

U članku se daje osvrt na školsku recepciju *Judite* na temelju čitanaka za više gimnazije do 1901. godine. Pritom se promatraju *Ilirska čitanka* (1856), *Hrvatska čitanka za gornje gimnazije i nalike jim škole Franje Petračića* (1880), kao i novo izdanje Petračićeve čitanke koje je priredio Ferdo Ž. Miler (1895). Autorica se osvrće i na nekoliko stručnih članaka pedagoške naravi koji se izravno ili neizravno tiču *Judite* i njezine prisutnosti u gimnazijskoj nastavi.

Cljučne riječi: *Judita*, gimnazijske čitanke, *Ilirska čitanka*, Franjo Petračić, Ferdo Ž. Miler

Medijska pažnja koja se oko *Judite* u srednjoškolskoj nastavi dizala prethodnih godina doista je bila golema. Prvo je 2012. konstruiran »skandal« s maturom iz Hrvatskoga jezika zbog pitanja o boji Juditina prstena iz četvrtoga pjevanja. Za točan odgovor nije trebalo nikakvo znanje ni o Maruliću, ni o *Juditi*, a kamoli o prstenu, jer je bila riječ o zadatku s polaznim tekstom, kojemu je cilj provjera razumijevanja pročitanaoga: iz stihova u kojima se kaže da je *Judita* uzela »parsten« s rubinom »čarljene« boje trebalo je u odgovoru između četiri ponuđene boje prepoznati da je riječ o crvenoj i zaokružiti taj odgovor. Zatim se u doba rada na kurikularnoj reformi vodila rasprava o *Juditi* u srednjoškolskom programu, a iz TV-emisija i novinskih napisa koji su se bavili tom temom ponekad se stjecao dojam da je ključno pitanje cjelokupna hrvatskoga školstva hoće li Marulićev ep

ući u lektiru ili neće. I dok su trajale svađe oko *Judite*, nitko se nije pitao o broju predmeta, promjenama u satnici i u načinima poučavanja, kao ni o mnogim drugim za reformu važnijim pitanjima. Rezultat je pak bio taj da silna medijska pažnja reformi nije pomogla, a *Juditi* je posve sigurno naštetila.

Tema prisutnosti Marulićeva epa u srednjoškolskim čitankama i lektiri doista jest zanimljiva, pa se može motriti i iz perspektive aktualnih rasprava o nacionalnom književnom kanonu, odnosno krizi kanona, čime se nedavno iscrpno pozabavila Ružica Pšihistal.¹ Dok danas svjedočimo i krizi kanona, i krizi čitanja, i brzom prijelazu iz analognog u digitalni svijet, i rastakanju tradicionalnog nastavnog plana i programa, što uvelike mijenja ulogu i status nacionalne filologije, a izazovno je i za pedagogiju, odnosno metodiku, nekoć je gimnazijski program bio važna karika u oblikovanju i opstojnosti kanona, u recepciji određenoga autora ili djela, a bio je snažno povezan i s filološkim istraživanjima. Štoviše, u drugoj polovici 19. stoljeća upravo su školske potrebe bile poticajne i za razvoj hrvatskog jezikoslovlja, odnosno nacionalne filologije i književne historiografije, kao i za promicanje stare hrvatske književnosti. No da bi se o tome moglo govoriti, potrebno je otvoriti stare čitanke i popratnu literaturu. Zanimljivo je pritom da se praktično metodičarsko pitanje kako stari tekst čitati (s) mladim čitateljima-učenicima, aktualno u ovome vremenu u kojemu se provodi reforma hrvatskoga obrazovnog sustava, postavilo i prije 150 godina.

Temu *Judite* i Marulića u čitankama u nekoliko je navrata već otvorao Mirko Tomasović. U članku objavljen u *Vijencu* prigodom 500. obljetnice nastanka epa status je splitskoga pjesnika u čitankama sažeo u kratak i precizan podnaslov: »Udžbenici ne vole *Juditu*«², a aktualno je stanje u čitankama opisao kao »raskorak između suvremene marulologije i pedagogije«³. U *Marulološkim raspravama* taj je raskorak nešto opširnije komentirao, naglasivši ulogu čitanki u recepciji jer da: »[z]astupljenost u čitankama kao instruktivni čimbenik reflektira opće posvajanje kritičke evolucije ili regresije slike o jednom piscu, utječe na njegovu relevantnost u kulturnoj i nacionalnoj svijesti.«⁴ Pritom je u bilješci upozorio na prisutnost Marulića u čitankama od 1916. do 1996, zaključivši da je *Judita* bolje prolazila u školi u doba Austro-Ugarske, odnosno prve Jugoslavije, da bi gotovo nestala u doba druge Jugoslavije.⁵

¹ Ružica Pšihistal, »Marulićeva *Judita*, novi kurikulum i kanon u ruševinama«, *U jezik uronjeni. Zbornik posvećen Ireni Vodopiji*, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Osijek, 2018, 353–371.

² Mirko Tomasović, »Prvih petsto godina. Marulićeva *Judita* anno currente MMI«, *Vijenac*, br. 186, 19. travnja 2001, 6–7.

³ M. Tomasović, n. dj. (2).

⁴ Mirko Tomasović, »Marulićeva 'Judita' anno currente MMI«, *Marulološke rasprave. 2000.–2001*, Konzor, Zagreb, 2002, 177.

⁵ M. Tomasović, n. dj. (4), 177. Ta se tvrdnja ipak donekle može korigirati činjenicom da su 1960-ih, kada se oblikuje suvremeni koncept lektire, začete dvije važne,

Ovaj će se osvrt zadržati na *Juditi* u čitankama do 1901, i to zbog triju razloga. Prvo, o recepciji Marulićeve *Judite* od proslave 400. obljetnice njezina nastanka i raskošnog izdanja Matice hrvatske dosta se pisalo, pa su i čitanke nastale nakon te obljetnice poznatije.⁶ Drugo, u posljednjim desetljećima 19. stoljeća, u razdoblju koje se u marulologiji opisuje kao doba recepcijskog zijeva, čitanke i pedagoška literatura gotovo su i jedini tragovi kakve-takve recepcije. Drugim riječima, Marulić se u drugoj polovici 19. stoljeća pojavljuje ponajviše u literaturi vezanoj uz gimnazijsku nastavu i obrazovne potrebe. Treće, u tome su razdoblju čitanke funkcionirale i kao zamjena za nedostajuće književnopovijesne sinteze te su barem do neke mjere bile važne ne samo za pedagoške svrhe nego i kao relevantni (ako ne i jedini) književnopovijesni priručnici.⁷

Prva hrvatska gimnazijska čitanka nastala je na valu reforme obrazovnog sustava u Habsburškoj Monarhiji zacrtane dvama dokumentima, »Nacrtom temeljnih načela javne nastave u Austriji« (»Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtswesens in Österreich«) iz 1848. i »Nacrtom ustroja gimnazija i realnih škola u Austriji« (»Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich«) iz 1849.⁸ U potonjemu se donosi nekoliko odredaba koje su zadugo definirale okvir za nastavu nacionalne književnosti. Propisano je da se nastava treba odvijati na materinskom jeziku, gimnazija je postala osmogodišnjom školom, oblikovan je novi predmet kojim se poučava materinski jezik, a u više su razrede uvedeni predmetni nastavnici, što je otvorilo prostor za nacionalnu književnost u nastavi, kao i za njezino ozbiljnije poučavanje.⁹ S obzirom na to da su upravo filološki predmeti – materinski i klasični jezici – imali

visokotiražne i široko dostupne lektirne edicije: biblioteka Golub, u kojoj *Judita* izlazi 1968. s predgovorom Mihovila Kombola, i biblioteka Dobra knjiga, u kojoj je *Judita* objavljena 1974. s predgovorom Marina Franičevića.

⁶ Dva su najvažnija autora čitanki iz prve polovice 20. stoljeća Branko Vodnik (1916) i Mihovil Kombol (1941), čiji rad na čitankama korespondira s njihovim književnopovijesnim raspravama i sintezama, koje su pak dobro poznate stručnoj publici.

⁷ U *Hrvatskoj književnoj enciklopediji* u natuknici »Povijest književnosti« Ivana Žužul među književnopovijesne preglede (odnosno u žanr *povijesti književnosti*) smješta i Milerovo izdanje Petračićeve čitanke iz 1895, o kojemu će ovdje biti riječi. V. Ivana Žužul, »Povijest književnosti«, *Hrvatska književna enciklopedija*, sv. 3, Ma – R, gl. urednik Velimir Visković, Leksikografski zavod Miroslava Krlež, Zagreb, 2011, 431.

⁸ Oba su dokumenta u prijevodu objavljena u: Vlasta Švoger, Maja Matasović, Ivana Horbec, *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj. Knjiga I. Zakonodavni okvir*, HIP, Zagreb, 2017.

⁹ Zanimljivo je dodati da se u propisu za gimnazije raspravljalo o položaju filoloških predmeta, ponajprije klasičnih jezika i materinskoga, koji da su donekle ugroženi u odnosu na ostale predmete pa se kao argument u prilog važnosti humanističkih elemenata navodi da su oni »obilno prisutni i u prirodnim znanostima«, v. V. Švoger, M. Matasović, I. Horbec, n. dj., 198.

presudnu ulogu u oblikovanju učenika, odnosno stvaranju *plemenita karaktera* (u što je ulazilo i domoljublje, premda će se ono u praksi okrenuti suprotno namjerama prosvjetnih vlasti), njima je dodijeljena polovica ukupne satnice, pri čemu valja napomenuti da je satnica materinskoga ipak bila manja od satnice latinskoga. Konačno, podrobnije je definiran i cilj novoga predmeta: njime se trebala postići »vještina i stilska ispravnost u pisanoj i usmenoj uporabi jezika za izricanje postupno sve širega vlastitog misaonog kruga; u povijesnom pogledu prošireno poznavanje jezika; povijesno i estetsko znanje o najvažnijem iz nacionalne književnosti te karakterizacija glavnih vrsta proznih i poetskih umjetničkih oblika koja se iz toga razvija«. ¹⁰ Na temelju reformskih dokumenata Carsko kraljevsko ministarstvo bogoštovlja i nastave pozvalo je 1851. »na sastavljanje izvornih ili prevedenih i prerađenih udžbenika za gimnazije na narodnom 'ilirskom' jeziku«, što je vrijedilo i za sam nastavni predmet Ilirski jezik, kako se tada nazivao. ¹¹ Kao odgovor na taj poziv Adolfo Veber, Antun Mažuranić i Matija Mesić – prva dvojica ujedno autori i drugih školskih priručnika za poučavanje hrvatskoga, potonji pisac udžbenika iz povijesti i zemljopisa – sastavljaju *Ilirsku čitanku za gornje gimnazije* u dva sveska, objavljenu u Beču 1856. i 1860. godine. ¹² Čitanka je koncipirana kao hrestomatija: sadrži kraći uvodni pregled dopreporodne književnosti Antuna Mažuranića, a potom slijede ulomci ili cjeloviti tekstovi srednjovjekovne i ranonovovjekovne književnosti. ¹³ U uvodu Mažuranić navodi Marulića kao prvoga po imenu poznatog hrvatskog književnika i kao slavna latinskog pisca, stoga i u hrestomatiji zauzima prvo mjesto, nakon bloka anonimnih srednjovjekovnih tekstova. U vrlo kratkoj uvodnoj bilješci o Maruliću ističe se da se od njegovih hrvatskih djela »dosada« zna samo za *Juditu*. ¹⁴ Zanimljivo je da je izdvojena i

¹⁰ V. Švoger, M. Matasović, I. Horbec, n. dj., 215.

¹¹ Marijan Šabić, »Rad Matije Mesića na školskim knjigama (u svjetlu korespondencije s Josefom Jirečekom i Pavolom Jozefom Šafárikom«, *Croatica Christiana periodica*, 38 (2014), 73, 115.

¹² *Ilirska čitanka za gornje gimnazije. Knjiga prva: sadržavajuća izgleda iz hrvatske literature od prvoga njezina početka do godine 1835*, C. kr. naklada školskih knjigah, Beč, 1856; *Knjiga druga: sadržavajuća izgleda iz novije literature*, C. kr. naklada školskih knjigah, Beč, 1860. Više o čitanci v. u: Davor Dukić, »Ilirska čitanka«, u: *Predmet: Hrvatski*, ur. Ana Čavar i Lahorka Plejić Poje, FF press, Zagreb, 2021, 41–45.

¹³ Čitanka nije bila posve originalna: nastala je u oslonu na dvosveščanu ćirilicku čitanku Jovana Subotića *Cvjetnik' srbske slovesnosti. Čitanka za vyše gimnazie u Austrii*. Sv. 1–2, Troškom c. k. administracije školskih knjiga kod sv. Ane, Beč, 1853. Iako je starija književnost u *Cvjetniku* predstavljena brojnim dubrovačkim pjesnicima, kao i čakavcima Hanibalom Lucićem i Petrom Hektorovićem, Marulić se u njoj ne spominje pa ovdje nije relevantna.

¹⁴ Priređivači *Ilirske čitanke* očito nisu znali za otkriće Marulićevih hrvatskih djela na koja je Kukuljević naišao na putovanju Dalmacijom 1854. i o tome izvijestio i dijelom tekstove objavio u *Nevenu* 1855, a potom *Suzanu*, *Razum* (= *Prigovaranje razuma i človiaka*)

komentirana rečenica o začinjavcima iz posvete: »Ovu historiu svedoh u versih po običaju naših začinjavać (sic!). Odatle se vidi, da je on znao za više drugih, i starijih i njegova veka hrvatskih pjesnikah.«¹⁵ Pitanje Marulićevih prethodnika i/ili suvremenika prepoznato je kao važno pitanje o ishodištima autorske književnosti, odnosno kao jedna od tema hrvatske književne historiografije, koja se tada počinje oblikovati.

Ilirska čitanka donosi prvih 120 stihova *Judite*. Ima li se na umu da se priređivači čitanke nisu mogli osloniti na literaturu koja bi ih uputila u Marulića, a i praksa izdavanja starih (čakavskih) tekstova još je bila daleko od uhodane, broj stihova nije zanemariv. Ne zna se tko je od trojice priređivača bio zadužen za Marulića, no sigurno je da je Mažuranić u tome bio najiskusniji: osim što je i sam bio čakavac, radio je na priređivanju djela dubrovačkih pjesnika, a priredio je i izdanje djela Hanibala Lucića (1847), koje sadrži i opsežan rječnik i komentar o Lucićevu jeziku.¹⁶ Poznato je da je tijekom rada na čitanci došlo do nekih načelnih sporenja oko priređivačkih načela, koja se doduše nisu ticala isključivo Marulića, ali su, između ostaloga, zanimljiva i kao svjedočanstvo o počecima pedagoške brige za primjerenu prezentaciju starih tekstova. Kako se, naime, vidi iz korespondencije sa Šafárikom, Mesić je isprva htio pokoji tekst objaviti u izvornom obliku jer je smatrao da se učenici trebaju susresti sa starom grafijom, no ugledni je slovački filolog smatrao da se svi tekstovi trebaju prirediti prema novom pravopisu, tako da čitanka bude ujednačena.¹⁷ Šafárikov je argument iz pedagoške vizure bio opravdan: on je na ujednačavanju inzistirao jer se radilo o knjizi »za đake i mladež, za vježbanje duha i oplemenjivanje misli, ne za kandidate filologije«.¹⁸

U transkripciji ulomka *Judite* u *Ilirskoj čitanci* primijenjena su dva postupka karakteristična za (post)ilirsko vrijeme. Prva se intervencija odnosi na bilježenje refleksa jata. Ona je spomenuta i u Mažuranićevu predgovoru, u kojemu se kaže da se u prvome dijelu čitanke zadržao izvorni oblik: »U člancih poetičkih zadržano je i u mjesto ě samo do str. 113.«¹⁹ No ulomak iz Marulića opovrgava tu tvrdnju jer je u *Juditi*, koja je gotovo na samom početku čitanke, na više mjesta i ipak zamijenjeno »rogatim« e, kao u primjerima: »svět« (u značenju: svijet) u 26. stihu, »zapovĕd« u 61, »nehtĕše« u 68, »vĕčnici« u 111. stihu. Druga je

i *Stumačenje Kata* tiskao 1856. u knjizi *Pjesnici hrvatski XV. vieka*. Priređivački je rad na *Čitanci* vjerojatno bio završen prije nego što su objavljeni prilozi u *Nevenu*.

¹⁵ *Ilirska čitanka*, 15.

¹⁶ Mažuranić je osim toga radio s bratom Ivanom i Vjekoslavom Babukićem na priređivanju Gundulićeva *Osmana* za izdanje Matice ilirske 1844, 1855. priredio je *Pjesni razlike* Ignjata Đurđevića, a s Babukićem je 1853. objavio *Posvetilište Abramovo i Hekubu* (oboje pod Vetranovićevim imenom).

¹⁷ M. Šabić, n. dj. (11), 119.

¹⁸ M. Šabić, n. dj. (11), 120.

¹⁹ Antun Mažuranić, »Predgovor«, u: *Ilirska čitanka. Knjiga druga* (12), X.

intervencija mjestimična zamjena čakavskoga -čt- štokavskim -št-: »s poštenjem čistinj« u 6. stihu, »boge štova koja« u 12, »Gdi tvoja pristolja štiju sveti zbori« u 18, »Slavan se učinih, ter štovan visoko« u 51. stihu. Ipak valja reći da čakavski oblici pretežu, odnosno da promjene nisu dosljedno provedene. Usporede li se te intervencije u *Juditi* s onima što ih je Mažuranić proveo u izdanju Hanibala Lucića, primijetit će se da ih je u *Čitanci* manje, kao i da je štokavizacija Lucićevih djela, osim što je u uvodu obrazložena, provedena dosljednije, pa se primjerice i čakavsko -j- zamjenjuje štokavskim -đ-; štoviše, čakavski se elementi tretiraju gotovo kao nedostaci Lucićeva jezika. Mjestimična štokavizacija čakavskoga teksta u školskom priručniku čak je i očekivana jer je škola bila moćna platforma za promicanje i usvajanje zajedničkog, književnog (standardnog) jezika.

Kojim su se izdanjem *Judite* služili priređivači *Ilirske čitanke*, možda se dade zaključiti iz nekoliko pogrešnih čitanja koja upućuju na peto izdanje, ono iz 1627. godine. Na takvu pretpostavku navodi čitanje riječi *okol* kao *kolo* u 15. stihu, koja u čitanci glasi: »trikrat troj divičkoga kola« prema: »trichrat troy diuicchye chola« u spomenutu petom izdanju. Drugo, izvjesnije mjesto koje upućuje na peto izdanje jest čitanje u 111. stihu: umjesto »komori« u *Čitanci* stoji »Tomori«, a oblik s početnim t- javlja se samo u petom izdanju: »v thomori«.

Pogleda li se odabir ulomka iz *Judite*, nameće se zaključak da su priređivači jednostavno krenuli od početka i zaustavili se gotovo nasumično, jer je riječ o mjestu koje nije motivirano logikom teksta. Ulomak naime završava Nabukodonozorovim ranojutarnjim obraćanjem »vićnicima«, no nedostaju posljednja četiri stiha njegova monologa pa se doista stječe dojam posve proizvoljna prekida. S obzirom na to da je posla oko izrade školskih priručnika bilo mnogo (i Veber i Mažuranić su, uz profesorski posao i druge angažmane, pisali i udžbenike iz jezika, odnosno gramatike, a Mesić iz povijesti i zemljopisa), da nisu bile obavljene predradnje nužne za sastavljanje čitanke, a i na to da su rokovi bili kratki, neprirordan rez u tekstu možda i ne treba čuditi. Navedenim se razlozima vjerojatno može objasniti i izostanak komentara i rječnika u *Čitanci*.

Iako su gimnazijske čitanke bile namijenjene ponajprije učeničkoj populaciji, u 19. stoljeću, pa čak i poslije, njihov doseg nije bio ograničen samo na školske okvire. Da se *Ilirska čitanke* iščekivala kao knjiga koja treba namiriti potrebe kulturne javnosti općenito, potvrdio je Ivan Kukuljević Sakcinski, koji je u *Nevenu* 1855. o starom hrvatskom pjesništvu konstatirao da »točnu njegovu povjestnicu nemožemo sastaviti sve dotle, dok neimamo tiskani izbor djelah svih naših pjesnikah, koji su većom stranom sadašnjemu učenomu svijetu jedva po imenu poznati«, pa najavio skoro objavljivanje čitanke: »Do skora dobit ćemo, na čemu se imamo zahvaliti visokomu ministarstvu naukah, priličan izbor u čitanki hrvatskoj, što su ga za porabu viših gimnazijah neutrudiva i vrlo vješta tri učitelja zagrebačkoga

gimnazija sastavila«. ²⁰ Kao što je Kukuljević naveo, prvi svezak *Ilirske čitanke* doista je mnoge stare pisce, pa tako i Marulića, prvi put predstavio široj čitateljskoj publici: u prvom redu gimnazijalcima, koji su kao buduća društvena elita svojom naobrazbom trebali biti važna karika u procesima nacionalne emancipacije, no ujedno i kulturnoj javnosti, kojoj je takav priručnik također nedostajao.

Iako je s *Ilirskom čitankom* prvi put nakon izdanja iz 1627. tiskan ulomak iz prvoga hrvatskog epa i najstarijeg hrvatskog tiskanog beletrističkog djela, za recepciju Marulića to nije mnogo značilo. ²¹ Štokavski pisci i/ili oni koji su se bavili »slovinskim« temama prolazili su u 19. stoljeću mnogo bolje od Marulića; recepciji nije pomogao ni zahtjevan *Juditin* stih, pa su ostale nezamijećene brojne estetski iznimno uspjele sekvence. Osim toga pokazalo se da za povoljan prijam nije dovoljna samo čitanka, nego je važna i »vanjska« potpora, što uostalom potvrđuju i novije studije o oblikovanju hrvatskoga književnog kanona.

U kontekstu posredovanja starije hrvatske književnosti, pa tako i Marulićeva hrvatskoga opusa, zanimljiv je osvrt na *Ilirsku čitanku* koji je petnaestak godina nakon njezina izlaska objavio klasični filolog Franjo Petračić, srednjoškolski pa sveučilišni profesor grčkoga, autor studija o nekoliko hrvatskih renesansnih pjesnika i prvi priređivač djela Marina Držića u *Starim piscima hrvatskim*. Njegova je rasprava »Nekoliko rječih o čitanci za gornju gimnaziju« ²² jedna od rijetkih u 19. stoljeću koja se bavila pedagoško-metodičkim pitanjima, odnosno svrhom i metodama nastave na gimnazijskoj razini, no zanimljiva je i iz filološke perspektive. Petračić se naime osvrnuo na to kako je *Ilirska čitanka* sastavljena »glede uredjenja teksta«. ²³ Nasuprot praksi mijenjanja jezika starih pisaca koja se provodila radi ujednačavanja Petračić se založio za očuvanje izvornoga jezika i za zastupljenost različitih dijalekata, što je, ako već ne u praksi, a ono barem načelno u kontekstu govora o recepciji Marulića dosta važno. ²⁴ Usto je prvi formulirao važan pedagoški, odnosno metodički zahtjev da se izabrani tekstovi ili ulomci poprate dodatnom građom, konkretno životopisom svakoga pisca i »tumačičem« nepoznatih riječi, što upućuje na svijest o potrebi da se učenicima/čitateljima stari tekst približi i da

²⁰ Ivan Kukuljević Sakcinski, »Pjesništvo hrvatsko srednjega vijeka«, *Neven*, 30 (1855), 468.

²¹ O sudbini Marulićevih stihova u to doba piše Mirko Tomasović, »Dva suda o Marulićevoj pjesničkoj vrijednosti, Mareticev i Kranjčevićev«, *Rad HAZU*, 250 (2002), 107–120.

²² Franjo Petračić, »Nekoliko rječih o čitanci za gornju gimnaziju«, *Programm des K. K. Staats-ober-Gymnasiums zu Vinkovci in der kroatisch-slavonischen Militärgrenze za školsku godinu 1870–71*, Carl Albrecht, Zagreb, 1871, 13–21.

²³ F. Petračić, n. dj. (22), 14.

²⁴ »Treba dakle izdavati pisce uprav onako, kako su pisali, jerbo sve da su naša narččja još različitija, nego što jesu, gimnazijalcu se je upoznati s njimi, zašto će tim bolje uvidjeti i vrđnotu jednoga književnoga jezika i kako je on postojao, bilo to u starije doba književnosti, bilo u novije.« F. Petračić, n. dj. (22), 14.

se olakša njegovo razumijevanje. Smatrajući da u čitanke trebaju ući samo važniji pisci, zalagao se i za smanjivanje broja uvrštenih autora i za proširenje ulomaka iz kojih bi se onda trebala moći naslutiti cjelina djela.²⁵

Petračić je potom i sam sastavio *Hrvatsku čitanku za više gimnazije i nalike jim škole*, objavljenu također u dva sveska, no s bitno izmijenjenom koncepcijom, koju je nagovijestio već u spomenutom osvrtu na *Ilirsku čitanku*. Njezin prvi svezak, objavljen 1877, sadrži »Uputu u stilistiku i poetiku«, koja učenicima osigurava instrumentarij za analizu književnoga teksta. Drugi dio, s podnaslovom »Historija literature u primjerih«, tiskan 1880, koncipiran je na tragu prethodne čitanke, hrestomatijski, premda s čvršćom idejom o »razvoju« nacionalne književnosti.²⁶ U odnosu na *Ilirsku čitanku* Petračićeva je ponudila i razrađenije uvodno poglavlje, u kojemu je skicirana periodizacija stare hrvatske književnosti i povijesni kontekst, a ponešto je rečeno i o jeziku, žanrovskom repertoaru, kao i o usmenoj književnosti. Ako je u uvodu gdješto posezao za primjerima, Petračić ih je crpao iz dubrovačke književnosti, od Gundulića do velikog potresa, koja je konsenzualno, kako zbog jezika (štokavske dominante) tako i zbog estetskih dometa i idejnih komponenti, dugo smatrana najvrednijom. U skladu sa spomenutim primjedbama na račun *Ilirske čitanke*, uvršteni su autori u njega dobili nešto opsežniju biobibliografsku bilješku, kao i rječnik nepoznatih riječi. Osim toga, na kraju su čitanke dodane bilješke o literaturi, koje upućuju na ozbiljniji, znanstveno utemeljen pristup, kao i na prožimanje filoloških istraživanja i pedagoške prakse.²⁷

S obzirom na to da je čitanka izašla nakon što su Ivan Kukuljević Sakcinski i Vatroslav Jagić izdali Marulićeva hrvatska djela u Starim piscima hrvatskim, Petračić je bio u znatno povoljnijem položaju od sastavljača prve čitanke, koji su, primjerice, samo pretpostavljali da *Judita* nije jedino Marulovo hrvatsko djelo. Na prvi bi se pogled reklo da je on doista i iskoristio Akademijino izdanje: Maruliću je posvetio više prostora, uvrstivši i 32 stiha iz *Dobrih nauka* te 50 stihova iz *Skazanja od suda ognjenoga*, a u uvodnoj je bilješci spomenuo i dva najpopularnija latinska djela, *Instituciju* i *Evandelistar*, što je također bila novost u odnosu na *Ilirsku čitanku*. No možda je najznakovitija promjena ulomka iz *Judite*: Petračić je uvrstio 80 stihova iz četvrtoga pjevanja (od 73. do 152. stiha), i to onih koji

²⁵ Kao primjer za »epos« tako je predložio, naravno, Gundulićeva *Osmana*. V. F. Petračić, n. dj. (22), 22.

²⁶ Franjo Petračić, *Hrvatska čitanka za više gimnazije i nalike jim škole. Historija literature u primjerih*, Kr. hrvatsko-slav.-dalm. zemaljska vlada, Zagreb, 1880. Ugrubo gledano, takav je koncept, prema kojemu se u prvom razredu srednje škole stežu znanja i vještine potrebni za analizu književnoga teksta, a potom slijedi povijest književnosti u primjerima, bio aktualan sve do nedavne kurikulske reforme.

²⁷ Među komentarima ovdje treba spomenuti da je, navodeći recentne filološke radove na koje se oslanjao, Petračić uz Marulića spomenuo da je arak već bio tiskan kad je izašao, kako je napisao, Jagićev *Archiv für Slavische Philologie*, u kojemu je Leskien priopćio da je pronašao talijanski izvor Marulićevih drama. V. F. Petračić, n. dj. (26), 523.

sadrže opis udovičina ukrašavanja uoči odlaska u neprijateljski tabor i katalog ljepotica. Odabirom toga ulomka, koji se i danas ističe kad se hoće pokazati »renesansnost« epa i Marulićeva »svjetovnost« i smisao za vizualno, Petračić je očito kanio pokazati najbolje od pjesnika, pa bi se moglo pomisliti da je izborom kanio signalizirati da je djelo modernije nego što se na prvi pogled čini. No u ocjeni je ipak bio prilično oštar, čak i oprečan svomu izboru: »Pjesnička je vrijednost Marulićevih djela veoma malena, te su za nas zanimiva samo kano najstarija pjesnička djela hrvatska.«²⁸

Kako je spomenuto, u članku iz 1871. Petračić je apelirao na to da se umjesto kraćih fragmenata više autora u čitanke uvrštava manji broj reprezentativnijih pisaca, koji će biti zastupljeni s više teksta, da se »može vidjeti tehnika starijih pjesnikah«, da ih se može usporediti s novijima i da se tako usavršava »znanje i estetično i literarno.«²⁹ No Marulić nije ubrojen u one koji zaslužuju bolji status, nego je, u skladu s onodobnim ideološkim i estetskim nazorima, to načelo primijenjeno tek donekle, i to na dubrovačke pjesnike, kao što je u svojoj raspravi i nagovijestio, i to najviše na Ivana Gundulića, iz čije je *Dubravke* uvrstio 400, iz *Suza sina razmetnoga* 126, a iz *Osmana* gotovo 2400 stihova. Marulićevi stihovi o Juditinu kićenju i ljepoti nisu mogli konkurirati već kanoniziranu Gundulićevu opusu.³⁰

Na Petračićevu je čitanku opsežnim prilogom, naslovljenim »Dopunjak II. dielu Petračićeve čitanke«, u izvještaju osječke Kraljevske velike gimnazije 1891. godine reagirao i gimnazijski profesor Ferdo Ž. Miler.³¹ On je, naime, u nedostatku književnopovijesnog priručnika koji bi mogao poslužiti kao dopuna čitanci, na koji se nedostatak požalio već i Kukuljević najavljujući *Ilirsku čitanku*, smatrao da Petračićevu čitanku treba doraditi.³² Tako je uz pojedine autore dodavao ponešto novih sadržaja, no prostor koji je dodijelio »najstarijem« hrvatskom piscu ipak je bio višestruko manji od prostora koji je posvetio dopunama dubrovačkih

²⁸ F. Petračić, n. dj. (26), 18.

²⁹ F. Petračić, n. dj. (22), 20.

³⁰ Povoljna ocjena Gundulićeva djela i nepovoljna Marulićeva bit će »općim mjestom« onoga doba. Primjerice, u prikazu Petračićeve čitanke, u kojemu se osvrće na izbor i omjer zastupljenosti pojedinih autora, slično je mišljenje zastupao i srednjoškolski profesor Ivan Gostiša, učvršćujući proširen stav o Marulu: »Ako i jest Marulić najstariji nama poznati pjesnik, ipak mu zbog literarne njegove nespretnosti ne smije u školskoj knjizi dopadati toliko mjesta koliko Gunduliću ili Vuku, a opet o ovoj dvojici kao i o ostalim čuvenijim piscima treba obilnijega izlaganja nego li je do sada učinjeno.« Ivan Gostiša, »Hrvatska literarna historija u srednjim učilištima«, *Nastavni vjesnik*, knj. 1 (1893), 207.

³¹ Ferdo Ž. Miler, »Dopunjak II. dielu Petračićeve čitanke«, *Izvišće o Kralj. velikoj gimnaziji u Osijeku za školsku godinu 1890/91*, Tiskara Julija Pfeiffera, Osijek, 1891, 3–60.

³² U uvodu je zapisao: »kada nemamo spretne knjige za poviest naše književnosti, proširimo hrvatsku čitanku i pobrinimo se, da u njoj bude više gradje i pouke«. F. Miler, n. dj. (31), 4. V. o Milerovoj redakciji čitanke ovdje u bilješci 7.

pjesnika, a onda i Vitezovića i Kačića Miošića; usto je neobično i što je pogriješio u banalnim sitnicama, kao što je broj pjevanja u *Juditi* (spominje četiri pjevanja).

Iako književnosti pridaje središnje mjesto u školskoj nastavi, Miler Maruliću neće dati više prostora ni kao priređivač novoga, izmijenjena izdanja drugoga sveska Petračićeve čitanke, koje će izaći 1895.³³ U tome prerađenu izdanju izbor iz *Judite* vratit će se na *Ilirsku čitanku*: Miler donosi samo prvih 80 stihova, a ulomak reže tamo gdje počinje pripovjedačev komentar Nabukodonozorova nemira.³⁴ Zadržat će doduše ulomak iz *Dobrih nauka* (32 stiha), koji je uveo Petračić, ali ne i ulomak iz *Skazanja*. I u Milerovoj je redakciji ocjena splitskoga pjesnika nepovoljna: »Kako se vidi, cjelokupni je rad Marulićev nabožan: pjesnička mu je cijena po našem shvaćanju neznatna. Ali to im ne ukida vrijednosti historijske kao djela najstarijega pjesnika hrvatskoga.«³⁵ Dubrovačka je pak književnost prošla mnogo bolje pa se u tome smislu Miler ne razlikuje bitno od Petračića.³⁶

Donekle površan pristup Maruliću, pa i podosta oštar Milerov stav u čitanci neobičan je znade li se da je on još 1877, kao student klasične filologije i slavistike u Beču, u almanahu *Hrvatski dom, zabavnik hrvatske omladine* objavio članak »Kako valja čitati pjesnike, a napose Marulićeva 'Juditha'«. ³⁷ S obzirom na to da su se pedagoški i metodički priručnici iz druge polovice 19. stoljeća bavili ponajviše čitanjem i pisanjem u početnim razredima i da je gimnazijska nastava u tome smislu bila podosta zanemarena jer se smatralo da su učenici dovoljno zreli da nikakvih posebnih metoda i ne treba, Milerov napor da odgovori na pitanje kako se mladim čitateljima može približiti *Judita* doista je izniman. Članak je napisan u obliku pisma gospođici koja se požalila da joj ep nije zanimljiv. Iako članak treba čitati kao fiktivnu polemiku s čitateljima koji zanemaruju »pretklasične« pisce, on je znakovit jer upućuje na to da Akademijino izdanje Marulića nije imalo znatnijega odjeka, pri čemu je prva prepreka bila jezik: »Čitali ljudi naslove, a jer

³³ Ferdo Ž. Miler, *Franje Petračića hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola. Knj. 2. Povjest književnosti u primjerima*, Zagreb, Naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zemalj. vlade, 1895.

³⁴ Šurmin je u svome kritičkom osvrtu na čitanku komentirao odabir ulomka, smatrajući da je Petračićev izbor bio bolji: »Nitko ne može reći, da je onaj odlomak iz 'Judite' najzgodniji; ima ljepših dijelova u njoj.« Đuro Šurmin, »Hrvatska čitanka za više razrede srednjih učilišta, knj. II. Prir. Ferdo Ž. Miller«, *Nastavni vjesnik*, knj. 3, 1895, 315–326.

³⁵ F. Miler, n. dj. (33), 37.

³⁶ Miler će Maruliću ipak, kad dođe trenutak, posvetiti kantatu, koju će uglazbiti Ivan pl. Zajc i koja će biti izvedena na svečanoj proslavi 500. obljetnice nastanka *Judite* u Zagrebu. V. u Nikola Batušić, »Dramska prigodnica Franje Markovića *Uspomeni Marka Marulića*«, *CM IX* (2000), 468.

³⁷ Ovdje treba dodati da je iste godine u izvještaju senjske gimnazije izašla rasprava o Maruliću Ivana Radetića, a 1876. i 1877. u izvještajima kotorske gimnazije dva »marulićevska« priloga Luka Zore. Premda u ovome kontekstu nisu važni, činjenica jest da se o Maruliću u to vrijeme pisalo ponajprije u publikacijama vezanima uz školu.

im se već ovi sa svojega jezika ne mile, dalje ne će ni da gledaju, već baciv knjigu, zabacuj i pjesnika!«³⁸ No budući srednjoškolski profesor i redaktor Petračičeve čitanke daje »gospođici« vrlo konkretne savjete, odnosno upute za čitanje. Prvo, konstatira da ep zbog složenosti i duljine zahtijeva stanovit čitateljski napor pa kao pripremu predlaže upoznavanje sa sadržajem djela, smatrajući usto i da će radoznalost glede razvoja radnje biti manja, što će omogućiti potpunije uočavanje poetičkih i estetskih aspekata te će i uživanje u čitanju biti potpunije. Zato Miler prepričava sadržaj, komentirajući pojedine pjesničke postupke. Jezik kao zapreku rješava po uvriježenu pedagoškom načelu da se nepoznato objašnjava bližim i poznatijim: sugerira »sugovornici« da posegne za tada suvremenim izdanjem, knjigom Frana Mikuličića *Narodne pripovijetke i pjesme iz hrvatskoga Primorja* (1876); nakon te čakavske zbirke, aktualne, lako dostupne i popularne, kaže on, lakše će se približiti staroj *Juditi*. Drugo, Miler je ukratko nabrojio nekoliko značajki čakavskoga govora čije poznavanje nečakavcima može olakšati čitanje. Konačno, u svom je članku dao važnu napomenu koju i danas učenicima i studentima, budućim nastavnicima hrvatskoga, treba objasniti i ponavljati: »Ako se ne znamo abstrahirati od naših modernih nazora, to će nas svaki stari autor vriedjati pa nam se mora omraziti.«³⁹ Iako je Milerov članak, kako ga je Bratislav Lučin okarakterizirao, naivan,⁴⁰ on je važan za marulologiju, kao i za povijest metodike jer je donio nekoliko konkretnih naputaka koji su mogli poslužiti i kao putokaz za čitanje *Judite* i kao osnova za oblikovanje metodičkog aparata u čitanci. A što se sam Miler nije držao vlastitih naputaka, vjerojatno se može objasniti s nekoliko međusobno povezanih razloga. Marulićeva *Judita*, zbog tada pretežitih afiniteta spram dubrovačke dionice starije hrvatske književnosti i spram usmene epike, koje je određivala dominantna, vukovska filološka sljedba, nije se uklapala u zahtjeve koji su se postavljali pred nastavu materinskoga jezika. Preprekom se smatrao i Marulićev dvostruko rimovani dvanaesterac, koji se doimao ograničavajućim i nespretnim. Drugo, s obzirom na to da se u više autora, pa tako i u Milera, ponavlja jednadžba prema kojoj se nabožna književnost izjednačuje s nedostatkom pjesničke vrijednosti, objašnjenje zasigurno treba tražiti i u tome aspektu.

Viša je gimnazija otpočetka bila prepoznata kao važno mjesto različitih »diseminacija«, od promicanja književnosti kao estetske činjenice preko poticanja znanstvenoga pristupa književnom tekstu do propagiranja svjetonazorskih i ideoloških koncepata. No premda je *Judita* mogla biti interpretirana kao alegorija, pa onda i kao domoljubno djelo, za bolju recepciju tražili su se više »narodnog duha« i jednostavnija dikcija. Bio je taj ep ulomcima doduše zastupljen u svim

³⁸ Ferdo Müller, »Kako valja čitati pjesnike; a napose Marulićeva 'Juditha'«, *Hrvatski dom*, 2 (1877), 294–295.

³⁹ F. Müller, n. dj. (37), 316.

⁴⁰ Bratislav Lučin, »Marulova plavca nova u 500. obljetnicu prvotiska uplovljava razapetih jedara«, *Vijenac*, 699–700, Zagreb, 17. prosinca 2020, 18–19.

čitankama do 1901. te su ga redovito apostrofirali kao djelo prvoga hrvatskog imenom poznatog pisca, pisalo se o njemu i u više publikacija vezanih uz školu, no za znatniji recepcijski odjek ipak je trebalo pričekati obljetničku 1901. i poticaje koji su dolazili izvan škole.

Lahorka Plejić Poje

JUDITA IN THE OLDEST HIGH SCHOOL READERS

The paper briefly throws light on the fate of *Judita* in Croatian senior high school readers up to the year 1901, in other words, during the time when the reception of Marulić's verse in Croatian was negligible and Marulić regularly appeared only in the form of excerpts in readers. In the first, the *Illyrian Reader* of 1856, *Judita* was represented by a selection, of the first 120 lines, which was the first publication of any kind after the long-previous fifth edition of the work. Because Marulić at the time the *Illyrian Reader* was being prepared was an almost unknown writer, from the current perspective nevertheless the publication of this fragment was an important event, even if it elicited no very great response. Nor were there any important receptive ripples after the publication of the reader of Franjo Petračić (1880) or the revised edition of the same text published by Ferdo Ž. Miler (1895). This lowly status in the readers, however, was at odds with Miler's youthful discussion of 1877 in which he called for a more careful reading of *Judita*, suggesting strategies for the reading of the old Chakavian text. But since the pedagogy and philology of the time were much influenced by the approach of Vuk Karadžić, which sought from literature an emanation of the »national spirit« and pure, simple diction, Marulić's Croatian verses remained a mere curiosity better left to the school readers.

Keywords: *Judita*, high school readers, *Illyrian Reader*, Franjo Petračić, Ferdo Ž. Miler

